Írta: Örsi Zsolt
2016. december 22. csütörtök, 09:57 - Módosítás: 2016. december 25. vasárnap, 11:37

Angyalháza és Szelencés puszták régi vízrajza

A Nagy Magyar Alföld mai képe szinte semmiben nem hasonlít hajdani önmagára. Régen teljesen más képet mutatott ez a vidék: a mocsarak, folyóvizek, erek, nádasok egyszóval a rét közt csak elvétve, az ármentes területeken találkozhattunk az itt lakó népesség szántóföldjeivel, településeivel. Ezt a tájat, amelyet most nagy kiterjedésű szántóföldek, végeláthatatlan szikes legelők jellemeznek, az ember alakította ki. A természetes állapotok megváltoztatására már a 18.

században felmerült az igény, de nagyobb arányú regulációt azonban az akkori technikai lehetőségek nem tettek lehetővé. Az Alföld természeti képét a 19. század végéig a Tisza folyó határozta meg. Az 1846-ban megkezdett folyamszabályozási munkálatok formálták át teljesen a vidék arculatát. A Tisza folyó felső szakaszán több olyan fok volt, amelyeken keresztül a megnövekedett vízmennyiség akadálytalanul ömlött az Alföld mélyebben fekvő részei felé. Ez a víz, különböző folyók, erek, mocsarak útjain a Berettyóba, majd onnan ismét a Tiszába folyt. A rakamazi, tiszadobi és polgári fokokon kijutó víz a Hortobágy völgyén keresztül, míg a Mirhó fokon kiszakadó víz a Gyolcs mocsáron, a Kakaton, a Karajánoson át került a Nagy Sárrétbe. Ezek az utak mind ősi Tisza medrekben vezettek, vagyis a sok ezer éve elhagyott hajdani folyóágyak ugyanazt a szerepet töltötték be, mint egykoron. Gyakorlatilag az Alföld ezen része a Tisza árterének tekinthető.

Az emberek igen korán megtelepedtek a gazdag állatvilággal rendelkező területen. Elsősorban a folyó menti hátakat vették használatba, amelyek még nagy áradások alkalmával sem kerültek víz alá, vagy az időszakosan, illetve állandóan vízzel borított és az árvízmentes területek határát ülték meg. Ez a települési rend figyelhető meg már a kőkortól kezdve egészen a török kiűzése utáni újratelepüléseknél is. [1]

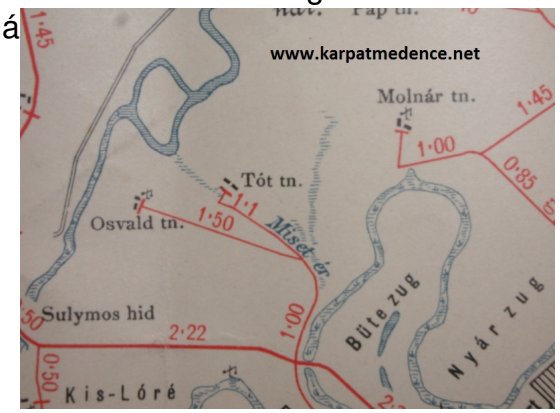
A lakosság alkalmazkodva a természeti környezethez egy sajátos rendszert teremtett meg, amelyet ártéri gazdálkodásnak nevezünk. Ez biztosította az emberek megélhetését ezeken a területeken. Az itt lakó népek mindegyike - az első írásos adatok felbukkanása is ezt tanúsítja - ezt a gazdálkodást folytatta. A magyarságnak sem volt ismeretlen ez a gazdálkodási forma, hiszen Etelközben is hasonló viszonyok között éltek, így a Kárpát-medencébe érve nem okozott jelentős életmódváltást a népesség jelentős részének. (Talán ez is motiválta a honszerzést.)

Ennek a gazdasági rendszernek az alapja a fokgazdálkodás volt. A fokokon, ezeken a természetes, vagy mesterséges vízátjárókon keresztül a kiömlő víz jutott a belső, távolabbi vízrendszerbe, amely nemcsak termékenyítő iszapot hozott, de az ívó halak nagy tömegét is. A megcsendesült, megállt vízben az éltető hordalék lerakódott, amely megtermékenyítette a kaszálókat, a legelőket és millió szám nevelkedtek a halivadékok a könnyen felmelegedő sekély, táplálékban igen gazdag vízben. A lassú, fokozatos vízelvezetés az ártéren megvédte a lakosságot az árvíztől, majd apadáskor a rétet, legelőket elborító vizet vissza is vezették a folyóba, ahol a felállított vészek, halcsapdák segítségével a nagyobb, már leívott halakat megfogták. Ezért voltak hajdanán olyan mesésen gazdagok halakban folyóvizeink. Ha a víz sokáig állt egy területen az már káros volt gazdálkodási szempontokból, a legelők és a kaszálók posványná, hasznavehetetlenné váltak. Ezért a víz elvezetése is nagyon fontos volt. [2]

A mentetlen területeket igen sokoldalúan hasznosították. Az árterek legfontosabb növénye a fű. Ezt legeltették az állatokkal, a kaszálókról gyűjtött szénán pedig kiteleltették őket. Ez a jószágállomány volt az alapja a térség gazdaságának, amelyet a középkorban a nyugat európai piacokon értékesítettek. A folyó menti galériaerdők, illetve az ártéri erdők fái nemcsak tüzelőanyagot adtak, de az ügyes kezű parasztok ebből készítették el szerszámaik, háztartási eszközeik nagy részét is. Az ártéri tölgyesek adták a makkot, ami a kukorica megjelenéséig a sertéshízlalás legfontosabb anyaga volt. Mára ugyan csak a Felső-Tiszavidéken maradt meg a gyümölcstermesztés, de egykoron ez általánosnak volt mondható az egész Tisza-mentén. [3]
További haszonvételi lehetőség volt még a nedves, vizes területeken termő nád, gyékény, vessző, amelyeket igen széles körben alkalmaztak. Ezekből építkeztek, ezzel fűtöttek, ebből készítettek tárolóedényeket stb. Régen minden háztartásban nélkülözhetetlenek voltak a különféle gyógynövények, amelyeket szintén a rétekről gyűjtöttek össze. A rétek ezernyi és ezernyi virágát méhekkel „legeltették”, amelyek ezért az akkoriban egyetlen édesítőszert, a mézet adták cserébe. A víz és az ember által szinte érintetlen természeti környezet gazdag vadvilágot teremtett. Rengeteg vízimadár, apróvad élt a területen, de a török előtt jelentős volt az őz és a szarvas állomány. Ez természetesen ide vonzotta a ragadozókat is a rókát, farkast (sakált).
[4]
Ez utóbbi azonban nem csak a vadakra fente a fogát, hanem igen gyakran az ember háziállatait is megritkította, ha tehette. A „vadállatok” legfontosabbika azonban a hal volt. A legendás halbőséget – a Tisza kétharmada hal, egy harmada víz – minden korabeli utazó megemlíti. A

folyamszabályozások után a folyó halállománya a korábbinak 1-5 %-ára apadt. [5]

Ez a jól felépített rendszer a török idők alatt szinte teljesen tönkre ment. A hódoltság után ugyan megindultak a helyreállítási munkálatok, de ekkor már má

s elképzelések, nevezetesen a folyamszabályozási gondolatok is megfogalmazódtak. Ezeknek a munkálatoknak egyik előhírnöke a Mirhó fok elzárása volt 1787-ben, amely a Nagykunság jelentős részét védte a tiszai árvizektől és eleinte igen jótékony hatású volt a gazdálkodásra. Azonban ez is kétes kimenetelű vállalkozás volt, hiszen később már a vízért esedeznek a nagykunok. Ekkor derült ki, hogy az aszály még nagyobb károkat tud okozni, mint az árvíz. [6]

Ezt a kettősséget jól szemlélteti a Tolna megyei Sárköz Decs falujának könyörgő levele a vármegyéhez. Ekkor Dunaföldvár és Báta közt 217 fokot akartak betölteni. *„Értettük az Ingeinernek tellyes szándékát azon lenni, hogy minden Dunából kiszolgáló fokok és erek eltöltessenek és tellyességgel el zárassanak ezen felül a Duna mentében oll töltés vétessék, hogy annk ki árodása azzal meg gátoltassék és e szerint a föld viz járásoktól és kiöntésektől megmenekedjen… Mi pedig kik Gyermekségünktől fogva itt lakunk és mind nagyobb és kisebb árvizeket értünk és a föld csinját is leg jobban tapasztaljuk és tudjuk (hogy) mindenkor a vizeknek képesint vagy rendes árodása Hasznunkat szerzi, mert szárazság idején bőséges kaszállást és Marha legeltetést tapasztalunk, a Halbul pediglen nem csak élelmünket és ruházatunkat hanem minden adóinkat és portio fizetésünket szerezhetyük. Mondhatná valaki, hogy ezek helyett szántó földjeink lesznek, mellyekbül valami kevés hasznot várhatunk, de valóban aki ezt megláttya, hogy oll sikeres és munkálatos emberi munka akki ezt haszonra fordíthassa, sőt inkább a Marha és a s. v. Sörtés neveléstül és járástul megfosztatunk, de lehetetlen vélünk azt is elhitetni kik a földnek mivoltát leg jobban tudjuk, hogy az rendkívül való Árvizek ellen oll töltések, gátok és Rekeszek, sőt zugók tétetődtessenek, hogy azzal a dunának ki öntését rólunk el fordítsa, a rendes kiöntések ellen pedig, mellyen inkább Hasznunk hogysem Károunk vagyon, nem szükséges az a nagy Árodás ellen való munka pedig oll káros lenne, hogy a viz rajtunk maradna posvánnyá válna és minékünk, mind Marháinknak Dögletességét nemzené és midön hirtelen vissza nem mehetne utolsó veszedelmünket és pusztulásunkat okzná…”* [7] A fenti levél értékes dokumentuma a technokrata szemlélet és a népi természetismeret összecsapásának, amelyből az utóbbi került ki vesztesen. Annak az eldöntése, hogy pontosan

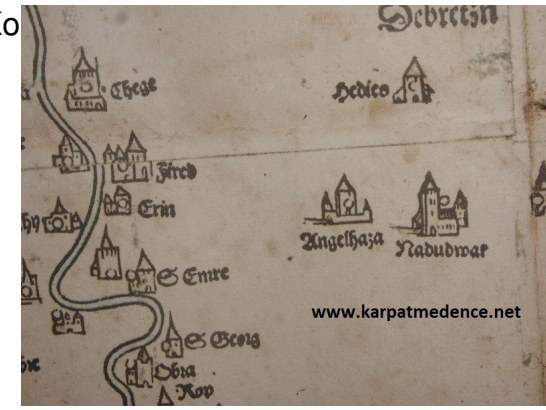
mi motiválta azt a nagy horderejű munkát, amely több mint száz évig tartott (1846-1907) és az Alföld természeti képét teljesen átalakította, valamint a lakosságot életmódváltásra kényszerítette, az még a további kutatások feladata. Ebben a legfontosabb elemnek azt hatást kell tekinteni, ami kívülről érte az Alföld népét, a koncepcionális vízrendezést. Ekkor erőszakosan avatkoztak bele a hagyományos paraszti életébe, ami a közösségek ellenállását váltotta ki.
[8]

A nádudvari külterület az Alföld többi részéhez hasonlóan – a közhiedelemmel ellentétben nem asztallap simaságú. Ezt is mélyebben fekvő laposok, kiszáradt, vagy időszakosan vizes hajdani folyómedrek, erek völgyei, illetve magasabban fekvő hátak, úgynevezett laponyagok és kunhalmok tagolják. A felszíni térformák azonban állandó átalakuláson mennek keresztül: formálja őket az időjárás, az eső, a fagy, a szél, a víz és nem utolsósorban maga az ember. Ezért a táj mindig változik. Fő jellemzői azonban még hosszú időn keresztül is megmaradnak. Így van ez a hajdani „vadvízországgal” is. Csapadékosabb években, mint 1999-ben és 2000-ben is tisztán kirajzolódtak a régi folyók, erek medrei, a mélyen fekvő laposok, fertők, egykori vízállásos helyek, de a laponyagok és az ármentes területek is. Ennek a letűnt kornak az emlékei csak a helynevekben élnek tovább. A régi öregek – akik még benne éltek ebben a másfajta világban – kihalásával azonban lassan, de biztosan, feledésbe merültek ezek az egykori elnevezések. A Hortobágyot számtalan kisebb-nagyobb ér bogozta össze a Tiszával, a Kösellyel és önmagával. Ezek neveinek nagy része mára már teljesen feledésbe ment. Csak a régi térképeken, határleírásokban találkozhatunk ezekkel az elnevezésekkel. Sajnos Nádudvar helynevei még nem lettek összeírva teljesen, az eddig elkészült gyűjtések még kiegészítésre várnak.

A határ szintkülönbsége jelentéktelennek mondható, hiszen csak hét méter. A felszín lefolyása északkelet-délnyugati, így a legmélyebben a Laposszeg, a Lóré, a Sándorok, és a Bodazug nevű dűlők fekszenek. A város területén összesen ötvenöt mélyfekvésre utaló helynév található. Ezek nagy része a Hortobágyon túli részre esik, ahol csapadékosabb években mindig megállt a víz. [9]

Nádudvarnak több folyóvize van, illetve volt. A legnagyobb víz a Hortobágy folyó, amely északon Angyalházánál éri el a város külterületét, majd kanyarogva a karcagi határnál, Szentágotánál hagyja el azt, immár ásott mederben. Ez a térség meghatározó folyóvize. Minden ér, folyás ide tart, illetve innen szakad ki a fokokon keresztül. Nem csak Nádudvar legjelentősebb vize, hanem az egész tájegység is magáról a folyóról nyerte a Hortobágy elnevezést. [10]

A másik a Kösely, amelynek vize a Debrecen melletti Tócó és Ko

ndoros nevű erek egyesüléséből jött létre. A folyó hossza a sárándi határtól számítva egykor elérte a száz kilométert is. A sík vidéken igen kis esése volt, átlagban, kilométerenként mintegy 1,4 méter. Lassú folyása miatt hatalmas kanyarokat ír le, amelyek kisebb-nagyobb zugokat, szegeket határolnak. Nádudvaron: Nádosszeg, Kisszeg, Virágos zug, Nyár zug, Bűte zug, Fűzfás zug, Nagyhalomzug, Nagylórézug, és Láposszegnek nevezik ezeket a „félszigeteket". A folyó neve igen változatos. A sárándi, derecskei, szováti határban Tekeresnek, mások Kondorosnak nevezik. Szováttól pedig Kösi, Kösű, Kösely nevekkel illetik. Ez a folyó vette fel a Tócó, Kutya, Ágod, Zsong, Vérvölgy, Pece, Kadarcs, Ürmös, Korpád, Rendek erek vizét. A Kösely mellett menve felfigyelhetünk arra is, hogy kanyarulatainak külső ívén csaknem mindenhol mesterséges halmokat találunk. Ezek száma valamikor ötvenegy volt. Az őskori és népvándorlás korabeli megülések mellett a magyarság is szívesen telepedett meg itt, amit az elpusztult falvak ránk maradt nevei bizonyítanak. Ezek közül néhány a mai napig fennmaradt, Szovát, Ebes, Hajdúszoboszló, Nádudvar. A többinek csak a nevét őrizték meg az oklevelek: Köteles, Szigetegyháza, Korpád, a nádudvari határban lévő Sétér, Miséte, Szentiván. A Kösely Nádudvar délnyugati részén, a Kékhalomnál szakad a Hortobágyba. [11] Az 1950-es években a folyót teljes hosszában szabályozták, medrét átvágásokkal rövidítették, csatornákkal szűkítették. [12] A környék a Hortobágy vízgyűjtő területéhez tartozik, amely az itt összegyűlt vizeket a Berettyón át a Tiszába szállítja. Mindkét folyónak igen széles és kanyargós medre volt, ami az igen kis esés következménye. A 19. század második feléig, az Alföld jelentős részéhez hasonlóan a település külsőségeinek nagy részét ártérnek kell tekinteni. Nagyobb esőzések után a Hortobágy, de még inkább a Kösely és a hozzájuk kapcsolódó ér és mocsárrendszer összefüggő víztükörré tette a határt. Árvíz idején csónakkal Karcagig és Egyekig is el lehetett jutni minden akadály nélkül, sőt a máramarosi tutajosok a szálfákat és a sót Tiszacsegéről vízi úton szállították Nádudvarra.
[13]

1. kép: Nádudvar (I-el jelölve) és határának részlete 1850-ben. [14]

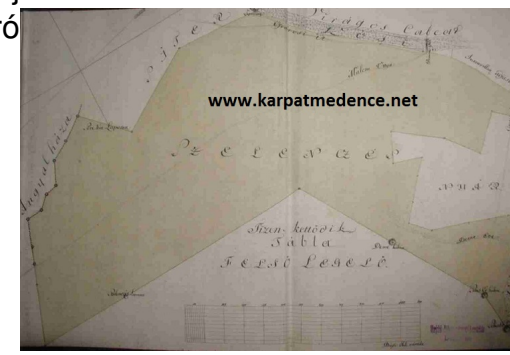
Az Árkus ér a Hortobágyot és a Tiszát kötötte össze a Völgyes nevű halastón és a csegei Morotván keresztül. A Völgyes tavat és az Árkust összekötő mintegy öt kilométer hosszú mesterséges medret Debrecen városa ásatta ki 1716-ban. A 18. századi írások önálló

halászhelyként említik, de ma már csak a tiszacsegei vadvizeket és belvizeket vezeti le. Az Árkus a Sáros érrel egyesülve Nádudvar északi határában Pentezug és Angyalháza találkozásánál szakad a Hortobágyba. [15]

A település délkeleti részénél még további két kisebb ér volt. A Rendek ér, amely Nádudvar belterületén ömlött a Köselybe és a Misét ér, amely a Serzug és a Szelencés közötti területek vizét vezette a Hortobágyba. Ennek a torkolatánál állott valaha a Missethei család földesúri falva, amely jelentős egyházas hely volt. [16]

2. kép: A Misét ér 1900 körül. [17]

Angyalháza puszta ma két helységhez tartozik Nádudvarhoz és Hajdúszoboszlóhoz. A területet az egykori, török idők alatt elpusztult Angyalháza nevű faluról

l nevezték el. Ennek első írásos említése 1287. évből származik. [18] Az egri egyházmegyei összeírásban, mint egyházas hely van felvéve. Ekkor még Zomayn néven nevezik, mivel ekkor még ez a család bírta ezt a területet. A 14. század elején (1307) Zomayni Gergely és Pál nemesek a tulajdonosok, akik ördögszínűnek (Urdugsine) vannak írva sötétbarna bőrük miatt. A későbbiekben is sokszor előfordul, hogy Ördög-Zomayn-nak írják az oklevelek. A Zomayn család kihalta után a Kozma család, az Ákos nemzetség és a debreceni Dózsák osztoznak a birtokon. Az Angyalháza elnevezést a néphagyomány a következőképpen magyarázza: az Ákos nemzetség a településen udvarházat építetett, amelyen ősi szokás szerint a családi címer is helyet kapott. A címer egy kar nélküli angyalt ábrázolt. A jobbágyok, szolgálók, ha az udvarházhoz mentek, azt mondták angyalházához megyek. Később az egész falura ráragadt ez a név – tartja a népi emlékezet. Annyi bizonyos, hogy 1488-ban, amikor a Parlaghy család is tulajdonos lett, már elmaradt a régi Zomayn név és helyette Angyalházát írtak.
[19]

1549-ben harmincegy portát, öt bírót, két zsellért egy elhagyott házat írtak össze. [20] Hét év múlva már lakatlan, de hamarosan újratelepül és 1577-ben már huszonnégy adófizető családfőt tartanak nyilván. Ez a szám 1583-ban harmincnégy, 1594-ben huszonkettő. A végzetes csapás,

mint annyi más alföldi falvat 1599-ben érte. Az ekkor átvonuló krími tatárok pusztították el a települést. A 17. századi összeírások már praedium, puszta néven említik. [21]

A török idők alatt a helység többször is elnéptelenedett. 1588-ban már csak két jobbágytelket írtak össze, egy év múlva már teljesen lakatlan Angyalháza. Ekkor a falu bírája és esküdtjei Makó Bálint, Nagy Lőrinc és Török Ferenc az elhagyott település harangját is eladták huszonkilenc forintokon Debrecen város polgárainak. [22] A puszta 17. századi birtokosai Szoboszlónak és Debrecennek zálogosították el birtokaikat. 1618-ban a Zeleméri Derzsiek tíz puszta telkét százötven forintért, 1625-ben Parti Jánostól a falu negyedét ötszáz forintért, 1625-ben Dormán Katalin a méhkeréki Sápi Gáspár özvegye hetvenöt forintért zálogosítja el angyalházi portióját Szoboszlónak. Debrecen 1622-ben veszi zálogba Szathmári Fülöpösi Pétertől kétszáz forintért a falu egynegyedét. Később 1627-ben Fileki Vámosi Bálint özvegyének Cseréphi Annának és fiának nyolc puszta telkét kapják meg kétszáz forintért. [23]

A pusztát tehát a távol élő nemesi családoktól megvásárolták és körülbelül felét-felét bírta a két város. Az idő múlásával a zálogtartók arra a tapasztalatra jöttek rá, hogy jobb, ha egy kézben van a birtok. A két város tehát megegyezett egymással és a zálogadókkal abban, hogy Szoboszlóé lesz Angyalháza teljes területe, míg Debrecen a szintén elpusztult Hegyesfalva szoboszlói birtokait kapja cserébe. Így került Hajdúszoboszló birtokába Angyalháza. [24]

A város a földterületet kétféleképpen hasznosította. A jobb minőségű területeken, amely kétezer katasztrális hold volt, földet műveltek, a rosszabb minőségűeken, négyezer katasztrális holdon, pedig állatokat tartottak. A Bach korszakban 1850-ben Nádudvarhoz csatolták Angyalházát, ami majd csak a hatvanas évek végén került vissza Szoboszlóhoz. A 19. században több nádudvari gazda szerzett itt birtokot, mivel közel fekszik a településhez. Az angyalházi rész a várostól tizen

öt kilométerre van, ezért elég nehezen lehet megművelni ezeket a területeket így a szoboszlóiak könnyen megváltak a földjüktől. Az 1910-es földrendezéskor, tagosításkor a szántóföldek 70 %-a már a nádudvariak birtokában volt. [25]

A legelőterület végig a szoboszlói közbirtokosság kezében maradt, amit később a Legeltetési Társulat vett át. Ez a város külső, angyalházai nagy legelője. A legelőt kis és nagyjószágjárásokra osztották fel. Az angyalházi legelőn a kisjószágjárás 2500 hold volt a 20. század elején. Itt 1879- ben 5054, 1913-ban 5987 darab juhot tartottak. [26]

3. kép: Angyalháza és Nádudvar Lázár deák térképén 1528. [27]

A nádudvariak a Szelencés nagy részét mindig legelőnek használták, a kisebbik, jobb minőségű földjeit ekével művelték. 1793-ban a helyi lakosok „Földes Úri Gyülésben" határoztak *„ a' Proportionalis, vagy is, kinek, kinek Belső birtokaihoz mértéklendő, mind belől Nádudvaron, mind kívül levő, minden féle haszon vételek"-*
ről. Mérnököt fogadtak, aki feltérképezte, felmérte és felosztotta a közösség által kért módon Nádudvar külterületét. Ekkor Szelencés pusztáról a következőképp rendelkeztek:
„A Nádudvari Birtokos, és bent, vagy másutt lakó Földes Urak, úgy az Adó fizető Nép Fejős Tehenei, Borjui, Juhai, sertései élelmére, legelő mezőül rendelődni helyesnek itéllyük a' Nagy Szelenczés nevezetű Plágának, a' Városhoz közelebb fekvő részéből, Ezer ötszáz v. 1500; Hasonlóan, a' Nagy halom mellyékéből is a Várostól kezdvén Ezer ötszáz v. 1500 Köböl alá való, és így mind öszve Három ezer v. 3000 Köblös földet, melyet az Ingeniur, a' Nagy Szelenczésnek Északi véginn kezdvén a Ductrust, és a Nagy halom mellett fekvő Plágán keresztül hozván, a' Makkod felé, úgy fog ki méretni, hogy mind a' Nagy Szelenczésből, mind a' Nagy halom mellett lévő Plágából Nádudvar felől Ezer ötszáz és Ezer ötszáz Köböl alá való földet jegyezzen ki, az Adó fizető népnek, panasszainak el távoztatására nézve is, állandó legelő mezőül. Mely Plága a' fellyebb nevezett edjik Calcaturával (a szántóföldek ugarja Ö ZS.), mindenkor közönséges Legelő mező fog lenni, úgy mindazon által, hogy ezen Legelőkre, Különös Guját, vagy Ménest hajtani szabad nem lészen, vagy itten legeltetni Tarló szabadulásáig."
[28]

4. kép: Losonczi János térképe 1793-ból. [29]

A 19. század közepi határleírásban Szelencést Nagy Szállás nevezet alatt említik az iratok: *„-Szántóföldek Legelők és Kaszálók- Használják szántóföldjeit mint a' 7-ik dűlőt, minden 3-ik évben heverő ugarnak hagyatnak kétszeres búza, rozs, árpa és zabbal, tengerivel soha sem vetődnek; - általában véve fel a' legjobb része is igen terméketlen és bizonytalan, itt-ott nádasok is találtatnak. –A Kösely és Hortobágy kiöntései következtében egy részben, különösen a Zádor környéken egész évben víz alatt, kákával, gazzal felfordúlt, legelőnek is csak igen ritkán*

használható székes pogány föld. –Legelői közűl első a Lólé, Kaszálói közűl szinte a Lólé, Álomzug és Borzas, de sarja sehol sem terem. Legtöbb és legnagyobb szántóföldjei találtatnak a' Nagyhalom zugban, Lajos szegben és Ér zugban és itt-ott a Hortobágy partjain 's a' tanyák környékén, magában foglalja Szelenczést, Nagyhalom-Boda zugot, Lólét, Laposszeget és Túl a Hortobágyot."
[30]
Ebben az időszakban Angyalházát is a nádudvari lakosok bírják, amiről a következőket találjuk a határleírásban:
"8. Angyalházi nyilasok-szántó és kaszáló földek- használódnak tavaszi búzával, árpával, zabbal és kölessel és kaszálóul. Közép termékenységűek, sok helyt székes-és terméketlennek. 9. Angyalházi nyomások-legelők- Székes árvízjárta, juh tartására egyáltaljában nem alkalmas lapályföldek."
[31]
A későbbi határleírásokban ezt találjuk:
„Szelenczés –Szántóföld Kaszáló Legelő- A szántóföld harmadik és negyedik osztályú és úgy műveltetik, mint a' IV. dűlő beli. A' kaszáló középszerű és rossz. A legelő középszerű és rossz."
[32]
A nádudvari határhasználatban egyik terület sem volt kiemelkedő jelentőségű, hiszen a földművelésre jószerivel alkalmatlan, terméketlen, szikes földek voltak itt, amelyeket sokszor még a víz is veszélyezt

etett. Az első feltöréskor még valószínűleg jó terméseket takaríthattak be pár esztendeig, de a föld kimerülésével és szikesedésével a termésátlagok egyre jobban csökkentek. A terület jelentős részét ezért kaszálónak és legelőnek használták. Ezek már valamivel jobb minőségűek voltak, mint a szántóföldek, de nem tartoztak a legjobbak közé. Kaszálni csak egyszer lehetett őket. Nagy részét csak szarvasmarhákkal legeltethették, juhokkal nem, ami a gyapjúkonjunktúra miatt jelentős bevételkiesést jelentett. Az 1793-as tagosítás, amelyre valószínűleg a lakosság megnövekedett létszáma és a tiszta tulajdonviszonyok miatt volt szükség, bizonyára a népi jogszokásokon alapuló határhasználatot rögzítette és pontosította.

Ezek az adottságok az egykori vízivilágnak köszönhetőek, amelynek nyomai a mai napig megtalálhatók a területen. A hajdani erek, laposok vissza-vissza térő növényvilágával a modern mezőgazdaság sem tudott megbirkózni. Jó példa erre az Angyalháza északnyugati részén kialakított rizstelep sorsa. A termelőszövetkezet a szikes, nádasokkal borított területet termővé akarta tenni ezért a vezetőség úgy döntött, hogy az amúgy is vizes helyen rizst fognak vetni, aratni. Beruháztak a hajdani Tárkány-ér laposába: gátrendszereket emeltek, sok kilométer csatornát ástak. Mindez az első időszakban igen jó befektetésnek bizonyult, hiszen kiválóan

termett. Hamarosan szűk esztendők következtek, a rizs már nem olyan bőven ontotta a szemeket. Olyannyira, hogy a tsz megunta a hiábavaló talajművelést a rizsért. Ekkor isteni szikraként elhatározták, hogy intenzív gyeptermelést fognak folytatni a rizsnek alkalmatlan területen. Ismét beruháztak: a gátrendszereket elegyengették, a csatornákat betemették, hogy ugyanolyan sima legyen a talaj, mint valaha volt. Füveket vetettek, műtrágyázták, öntözték. A gyep szépen nőtt is, de mellette megjelentek a régi világ hírnökei a nád, a káka, a szittyófélék, amelyek lassan elborították az intenzív gyepet. A termelőszövetkezet feladta a harcot és felhagyott a terület művelésével.

Angyalházát és Szelencés pusztát a Hortobágy folyó vize árasztotta el évről évre. Ennek a vízrendszernek a kezdőpontja a Tárkány-fok. Egykor itt szakadt ki a Hortobágy Angyalházára. A fok ma náddal sűrűn benőtt. Helyét pontosan még ma is meg lehet állapítani, bár időközben a Hortobágy medrét is rendezték. A folyóágy kotrásakor az iszapot gátként használták fel, ezért nem kerülhet bele víz. Lejjebb egy új, ásott csatorna is keresztezi a fokhoz tartó eret, ezzel elgátolva azt, így a víz mozgása lehetetlen. Közelében egy szivattyúállást építettek, amelynek elsődleges feladata az, hogy a belvizeket ezen keresztül emeljék át a Hortobágyba. Innen indul ki egy csatorna keleti irányban, amely egészen a Nagyrétig húzódik. A másik meder dél felé kanyarodik, ez az egykori intenzív gyeptermesztési rendszer öntözőcsatornája.

5. kép: Liszkai Sámuel térképe a Tárkány-fokról 1826. [33]

A víz itt kilépve a Tárkány-érbe jutott, miként ez jól látszik az első katonai felmérés térképszelvényén is. A vízfolyás dél felé és északkelet felé is elágazott. Dél felé a Gólya-telek irányába folyt, amelynek nyomai az erős tájátalakítási munkák ellenére a mai napig meglátszanak. Itt valószínűleg szétterült egy laposon, amelynek neve ma már nem ismert.

6. kép: Az első katonai felmérés térképszelvény részlete a Tárkány-fokról és a Tárkány-érről. [34]

Innen a Nagyág-érben folytatódott a víz útja. Az ér lassan, hatalmas kanyarokat leírva haladt tovább a Hortobággyal párhuzamosan. Az alacsonyabb helyeken szétterült, mint a Szalonnás-laposban és felvette a kisebb szikerek vizét is csapadékosabb időkben. Ezek neveit ma már sajnos senki nem tudja. Mielőtt az anyafolyójába a Hortobágyba szakadt volna „testvérével” a Csíkos-érrel egyesült.

7. kép: A Nagyág-ér és a Csíkos-ér találkozása. Kováts György térképe 1785-ből. [35]

Az északkeletre tartó Tárkány-ér a mai napig viszonylag jó állapotban maradt meg. Sajnos a csatornákkal elvágták az útját a Hortobágy felől, így csak a csapadékvizekből táplálkozik. Az érnek az anyafolyótól alig száz méterre van a legmélyebb pontja, itt szárad ki a legkésőbb.

8. kép: A Tárkány-ér mélyebb része 2001. júliusában. [36]

Az ér a Beke-fenékben szétterült és a déli részén a Kereszt-éren át a Nagy-rétbe folyt. [37] Itt hatalmas mocsárrá alakult. Innen a Rét-farkán át délre fordulva a Csík-ér vitte tovább a Hortobágy vizét. A Dóró-gátja után a Bogárzó nevű laposba ért. A Bogárzóból kijőve már Csíkos-érnek nevezték. Érdekes az ér neve, ami arra utal, hogy valamikor jó csíktermő hely lehetett. Ugyanakkor, az osztálykönyv tanúsága szerint a nádudvariak csak a Hortobágy haszonvételeit szabályozták: a halászat, csíkászat és a sulyomfogás „mindenkor Kótya vetye által adassanak Árendában.”
[38]
A folyó utolsó, mintegy másfél kilométeres szakaszának neve Sebes-ér, amely ezután a Nagyág-érbe torkollik.

9. kép: A Csíkos-ér a Dóró-gátja előtt 2001. júliusában. [39]

Mivel mindkét ér el van zárva a Hortobágytól, így vízutánpótlásuk csak természetes úton biztosított. Az esők és az olvadó hó vize az egyetlen, ami kiapadásukat megakadályozza. Szélsőségesen aszályos években erre is akadt példa, így például 2000 nyarán a Csíkos ér és a Nagyág ér is teljesen kiszáradt. Mesterséges vízutánpótlásuk az egykori Tárkány-foknál lévő szivattyútelepen keresztül történhet a Tárkány-éren, vagy a Nagy-rétig húzódó csatornán keresztül. Erre már évek óta nem került sor. Tavasszal, hóolvadás után, mikor megtelnek az erek, laposok, mocsarak vízzel, akkor közelíti meg a táj a hajdani ősállapotokat leginkább. Ekkor láthatjuk, milyenek lehetettek a hortobágyi puszta vízrajzi viszonyai két évszázaddal korábban.

10. kép: Vízrajzi viszonyok Angyalházán és Szelencés pusztán. [40]

IRODALOMJEGYZÉK:

ANDRÁSFALVY Bertalan

1975.Duna –mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Szekszárd

1970. A fok jelentősége régi vízgazdálkodásunkban. Nyelvtudományi Értekezések, 70. sz. 104-111.

BAGI Gábor

2000.Adatok a Közép-Tiszavidék természeti képéhez és a vizek hasznosításához a török hódítás előtt. In Sári Zsolt (felelős szerkesztő) Ezer év a Tisza mentén. 113-158.

BALÁZS Sándor

1963. Angyalháza puszta regesztái. Kézirat. Déri Múzeum Néprajzi Adattára 682.

2001. Nádudvar története. Nádudvar

BELLON Tibor

1987.Ártéri gazdálkodás a Tisza mentén a 18-20. században. Alföldi társadalom II. Békéscsaba, 109-123.

1996. Ártéri gazdálkodás az Alföldön az ármentesítések előtt. In Frisnyák Sándor (szerk.) A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza, 311-319.

ÉHIK Gyula

1937.Magyar sakál, magyar nádifarkas. Természettudományi Közlöny, LXIX. 427-433.

FRISNYÁK Sándor (szerk.)

1996. A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza

GUNDA Béla

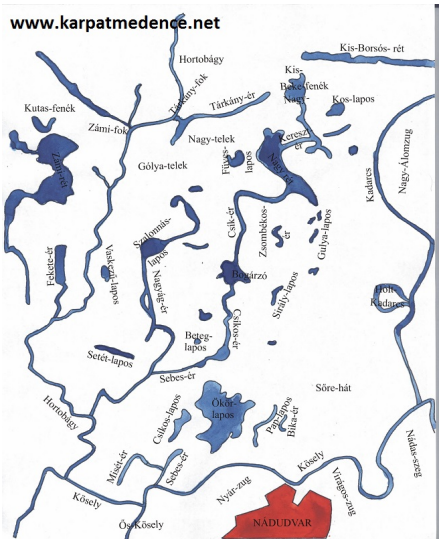
1975.Ősi gyűjtögető tevékenység a mocsárvilágban. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve, II. Hajdúböszörmény, 169-177.

GYÖRFFY István

1955. Nagykunsági krónika. Budapest

KISS Lajos

1974. Hol tart a Hortobágy név etimológiai vizsgálata? In Gunda Béla (szerk.) Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Műveltség és Hagyomány, XV-XVI. 21- 29.

É KISS Sándor

1975.Fok. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve, II. Hajdúböszörmény, 295-299.

vitéz MÁLNÁSI Ödön dr.

1928.A szoboszlai juhászat. Néprajzi Értesítő, XX. 2. 57-78.

MÉRI István

1954.Beszámoló a Túrkeve-móriczi ásatások eredményeiről. Archeológiai Értesítő, LXXXI. 138-152.

MÓDY György

1998.Nyugat-Bihar és Dél-Szabolcs települései a 13. század végéig. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995-1996. Debrecen, 165-190.

MOLNÁR Ambrus

1979.Jobbágygazdálkodás és dézsmaszedés a nádudvari járásban 1550-1650 között. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. Debrecen, 115-155.

OROSZ István

1995.Hagyományok és megújulás. Debrecen

OSVÁTH Pál

1875.Bihar vármegye Sárréti járásának leírása. Nagyvárad

PAPP József

1998.Szülőföldem a hortobágyi Tisza mente. Debrecen

REUTER Camillo

1970.A fok vízrajzi köznév és a Fokorú földrajzi név In Kázmér Miklós-Végh József (szerk.) 1970. Névtudományi előadások Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. 104-111.

SZABÓ László

1996. Tájátalakítás és a kultúra egységesülése. In Szabó László Társadalom, etnikum, identitás. Debrecen, 144-158.

SZILÁGYI Miklós

1966. Adatok a Nagykunság 18. századi néprajzához. Szolnok

SZŰCS Sándor

1977.Régi magyar vízivilág. Budapest

1999. A régi Sárrét világa. Debrecen

TÓTH Albert (szerk.)

1987.„Áldás és átok a víz.” Kisújszállás

ZOLTAI Lajos

1935.Debrecen vizei. Debrecen

1936.Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen

---

[1] MÉRI István 1954.

[2] ANDRÁSFALVY Bertalan 1970. REUTER Camillo 1970. É KISS Sándor 1975.

[3] BAGI Gábor 2000.

[4] ÉHIK Gyula 1937.

[5] Az ártéri gazdálkodás rendkívül gazdag irodalmából csak néhányat: GYÖRFFY István 1955. SZŰCS Sándor 1977. 1999. HERMAN Ottó 1980. GUNDA Béla 1975. ANDRÁSFALVY Bertalan 1975. 1970. OSVÁTH Pál 1875. SZILÁGYI Miklós 1966. BELLON Tibor 1987. 1996.

[6] TÓTH Albert (szerk.) 1987.

[7] ANDRÁSFALVY Bertalan 1970. 228.

[8] SZABÓ László 1996.

[9] BALÁZS Sándor 2001. 11.

[10] Erről bővebben: KISS Lajos 1974.

[11] ZOLTAI Lajos 1935. 21-22.

[12] BALÁZS Sándor 2001. 26.

[13] PAPP József 1998. 49.

[14] Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Catastral Gemeinde Nádudvar VI.127./ggg. 2.

[15] PAPP József 1989. 48-49. ZOLTAI Lajos 1935. 5.

[16] BALÁZS Sándor 2001. 26.

[17] Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Katonai 8.

[18] MÓDY György ezt a dátumot 1291-re teszi. MÓDY György 1998. 181.

[19] BALÁZS Sándor 1963.

[20] BALÁZS Sándor 1963. Urai ekkor: Parlaghy Lászlóné tíz, Czibak Péter tizenkét, Bodó Ferenc három, Bornemissza Miklósné kettő, Parti Jób kettő, Nagy Péter kettő portával.

[21] MOLNÁR Ambrus 1979.

[22] BALÁZS Lajos 1963.

[23] BALÁZS Lajos 1963.

[24] ZOLTAI Lajos 1936. 223.

[25] BALÁZS Lajos 1963.

[26] vitéz MÁLNÁSI Ödön dr. 1928. 62-63.

[27] A térkép másolata a szerző tulajdona.

[28] Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Nádudvari osztálykönyv V. 656./a.

[29] Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Nádudvari osztálykönyv V. 656./a 2.

[30] Hajdú Bihar Megyei Levéltár Nádudvar község határleírása 127/ggg. 1. kötet 1850.

[31] Hajdú Bihar Megyei Levéltár Nádudvar község határleírása 127/ggg. 1. kötet 1850.

[32] Hajdú Bihar Megyei Levéltár Nádudvar község határleírása 127/ggg. 1. kötet 1866.

[33] Hajdú-Bihar Megyei Levéltár DvT 533.

[34] Hadtörténeti Múzeum Térképtára Első katonai felmérés 1783.

[35] Haldú-Bihar Megyei Levéltár DvT 65.

[36] A szerző felvétele.

[37] A Beke-fenék a hajdúszoboszlói Beke családról nyerte elnevezését. Lásd: OROSZ István 1995. 189.

[38] Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Nádudvari osztálykönyv V. 656./a.

[39] A szerző felvétele.

[40] A térképet a szerző készítette Konyhás Sándor felmérése alapján. Itt szeretnék külön köszönetet mondani a Hortobágyi Nemzeti Park munkatársainak, Kapocsi Istvánnak, Újfalusi Sándornak, Végvári Zsoltnak és Dr Kovács Gábornak értékes észrevételeikért és a terepmunkámban végzett segítségükért.